

Ukrainian founders at the beginning of 17 century Raina Mohylyanka Princess Vyshnevetska. With the name of Princess is found the formation and development of the three monasteries in the Zadnyprianski (at the Left-Bank Dnepr) estates of Princess Vyshnevetsky: Hustynskiy, Ladanskiy and Mharskiy.

Key words: Ukraine, Vyshnevechchyna, Zadnypriansky estates, church, foundation, Hustynskiy, Ladanskiy and Mharskiy monasteries.

[надійшло до редакції: 30.06.2012 р.]

УДК 371.1(477.54)“1895/1913”

Галина ЯКОВЕНКО
(Харків)

Діяльність Харківського товариства взаємодопомоги учительок і виховательок (1895–1913)

Організація професійного захисту сучасних домашніх учителів – гувернанток і нянь – під час виконання їхніх обов’язків потребує ретельного вивчення та законодавчого закріплення на державному рівні. Тому вивчення позитивного історичного досвіду організації домашньої освіти наприкінці XIX – на початку XX ст., прийняттого для запозичення у сучасній практиці, є актуальним.

У вказаний період організація працевлаштування, підвищення кваліфікації, надання соціальної допомоги здійснювалося Товариством взаємодопомоги учительок і виховательок (далі – ХТВУВ).

Для написання даної роботи використані річні звіти ХТВУВ за 1895–1913 роки. Поки не віднайдена діловодна документація цієї установи від року її заснування (1890), та за період 1914–1917 років. За допомогою методів аналізу та синтезу, а також історико-генетичного, історико-системного, кліометричного висвітлено різні аспекти діяльності товариства та виділені питання, що потребують подальшої наукової розробки.

Метою даного дослідження є висвітлення основних напрямів організаційної та навчально-методичної діяльності професійної групи домашніх учителів, а також визначення її кількісного і якісного складу.

Домашня освіта була поширеною формою одержання знань серед дітей заможних верств населення. Допомогу батькам у підборі гувернантки, учительки чи бонни здійснювало товариство взаємодопомоги учительок і виховательок, що було засновано у Харкові 26 вересня 1890 р.

Станом на 1895 р. бюро ХТВУВ та дешеві квартири (для дійсних членів Товариства) розміщалися в Петровському провулку, в будинку К. і С. Попових, № 12 (нині пров. Короленка). В 1899 р. товариство придбало садибне місце за адресою вул. Зміївська (сучасний просп. Гагаріна) й власний буд. № 11. Місце розташовувалося у самому центрі Харкова, що було вельми зручним для всіх відвідувачів.

Ініціатором заснування ХТВУВ був М.М. Власовський (?–1897), за фахом – учитель молодших класів, мав широку спеціалізацію. За відомостями, наведеними у Харківському календарі, станом на 1892–1895 р. він обіймав посаду учителя підготовчих кла-

сів у реальному училищі та приватній гімназії Д.Д. Оболенської, викладав гімнастику в Харківській духовній семінарії та російську мову в музичному училищі. До виконання навчального навантаження у такому обсязі спонукали М.М. Власовського спонукали економічні мотиви. Цим можна пояснити його ініціативу щодо створення професійного об'єднання учителів, яке б сприяло їхньому працевлаштуванню. З початку свого існування ХТВУВ розмістилося за адресою вул. Німецька (нині вул. Пушкінська), № 7. Сам М.М. Власовський мешкав поруч, у будинку Келлера, розташованому на тій-таки вулиці за № 11 [15, с. 96].

Очоловвала ХТВУВ від дня заснування Олександра Михайлівна Петрова, дружина харківського губернатора. Після її від'їзду з Харкова у 1996 р. Товариством керувала Марія Антонівна Шимкова, дружина професора; далі керівниками ХТВУВ були Аделаїда Олександрівна Синельникова (1905 – 28.04.1907), Марія Львівна Крейтон, дружина віце-губернатора (з 5 жовтня 1907 р.).

Головним завданням ХТВУВ була допомога у працевлаштуванні різним категоріям домашніх учителів. До Товариства зверталися батьки з проханням знайти для дитини гувернантку, вчительку чи бонну. При існуючому попиті на гувернанток і бонн та повної неможливості задовольнити наявні потреби в учительках і виховательках – усі здобувачки приймали запропоновані їм місця та уроки [7, с. 17]. Більшість незадоволених вимог і пропозицій було з причини незнання гувернантками й учительками іноземної мови, здебільшого французької [2, с. 12]. Попитом користувалися спеціалісти зі знанням іноземної мови та музики. Менше запитували педагогів зі знанням тільки іноземної мови. Учителькам музики пропонувалося на вибір небагато місць.

Кількість невиконаних замовлень небажано зростала у порівнянні з минулими роками, відтак вважали за потрібне опікуватися про залучення більшої кількості членів товариства [5, с. 8]. Вони висували низку вимог, яким, на їхній погляд, мала відповідати учителька. Попит на освітні послуги був різним.

Працевлаштування домашніх учительок і виховательок у 1895–1913 роках

Рік	Кількість членів товариства	Кількість пошукачів робочих місць	Наявність вакансій	Кількість працевлаштованих	Кількість незадоволених вимог
1894	395	–	–	–	–
1895	526	182	412	190	222
1897	545	201	445	160	285
1898	501	–	–	–	–
1899	542	207	440	190	250
1900	516	274	479	147	332
1901	428	74	284	67	217
1902	464	119	300	84	216
1903	381	68	264	110	154
1904	424	69	345	104	241
1905	449	55	364	84	280
1906	495	–	–	–	–
1907	369	108	290	60	230

1908	283	134	276	59	217
1909	312	–	–	–	–
1912	319	205	450	85	120
1913	319	340	436	83	103
1914	331	–	–	–	–

Проаналізувавши дані таблиці “Працевлаштування домашніх учительок і виховательок у 1895–1913 роках”, можна зробити такі висновки. Значними є показники не задоволених потреб. Не досягали обопільної згоди з різних причин. У звітах про діяльність ХТВУВ ревізійна комісія відзначала, що головною причиною було незнання мови. Чисельність осіб, які отримували місця роботи також повільно зменшувалася. Таку ж тенденцію можна побачити у кількості кандидатів на одержання робочих місць.

Загальна чисельність членів ХТВУВ поступово зменшувалася: від 526 у 1895 р. – до 331 у 1913 р. Це можна пояснити, зокрема, тим, що Товариство існувало за рахунок членських і благодійних внесків. Несплата членських внесків приводила до виходу з Товариства. Залишити його могли дозволити собі особи, що знаходили роботу самостійно, або ж ті, хто не міг сплатити внески.

Кількісні показники свідчать, що професійна група домашніх учителів досить активно користувалася послугами свого професійного об’єднання. Цифрові показники здобувачів вакантних місць коливаються із амплітудою у 5 років. Така динаміка надає можливість дійти висновку про те, що члени ХТВУВ зверталися до його послуг неодноразово. Тобто після тривалого перебування у сім’ї, вони знову використовували можливість працевлаштування.

Стабільно високі показники наявних вакансій свідчать про довіру батьків цій установі та їх спроможність заплатити за індивідуальне навчання.

Хто користувався послугами ХТВУВ? Виходячи з того, що гуртожиток постійно був заповнений, то певну частину складали мешканці з губернії. Місцеві мешканки зі стажем і рекомендаціями знаходили роботу самостійно. Запрошень працювати у місті надходило вдвічі менше, ніж у губернію. Якщо співвіднести цифри запропонованих і одержаних місць, можна припустити, що наявні вакансії у місті були або частково, або повністю заповнені, а більшість незаповнених вакансій знаходилося саме в губернії.

За соціальним станом члени ХТВУВ були дворянами. Частина дворянства після скасування кріпацтва, втративши традиційні джерела існування, змушена була самотужки дбати про свій матеріальний рівень.

За національною належністю здобувачок вакансій можна ранжувати так: 1 – росіянки*, 2 – німкені, 3 – французенки. Наявність середньої освіти надавала можливість жінкам із німецької общини претендувати на вакансії. Серед загальної кількості кандидатів на роботу вони склали у різний час від 22 % до 31 %. Щодо німецьких підданих, то їхня кількість складала за переписом 1897 р. 125 чоловіків і 128 жінок та відповідно 98 чоловіків і 99 жінок тих, хто народилися у Німеччині. Приблизний відсоток жінок, які займалися педагогічною роботою і шукали місце через ХТВУВ – 21 %

* Звісно, під росіянками малися на увазі не лише етнічні росіянки, але й українки, білоруски тощо – тобто узагальнено кажучи місцеві мешканці, яких зазвичай у той час часто іменували без розмежування національності “русскими”.

(станом на 1897 р. записалося для одержання роботи 48 осіб). Отже, п'ята частина кількості жінок німецького походження займалася педагогічною діяльністю.

Д.І. Багалій, характеризуючи становище харківських французів, підкреслив, що вони розподілені на два земляцтва – етнічних французів і франкомовних, останнє, головним чином складали гувернантки і бонни [1, с. 142]. Посилаючись на матеріали перепису 1897 р., дослідник навів дані про те, що в місті мешкало 80 чоловіків і 161 жінка французької національності [1, с. 142]. У таблиці XI матеріалів зазначеного перепису наведено чисельність іноземних підданих – відповідно 62 особи чоловічої статі та 136 жіночої [14]. Далі за переписом 1897 року чисельність французів у м. Харкові становила: ті, що народилися у Франції (частина з них могла прийняти російське підданство) відповідно 37 чоловіків і 88 жінок (таблиця VII перепису) [14]. Тож, кількість осіб жіночої статі (а саме вони нас цікавлять) було вдвічі більше, ніж чоловіків. Ці жінки й були претендентками на здобуття місць гувернанток і бонн. У 1897 р. в ХТВУВ записалося для одержання місць 37 французенок, тобто від загальної кількості французенок – мешканок Харкова це складало приблизно 17 %. Відтак, кожна шоста жінка виконувала педагогічні обов'язки.

Можна також зробити висновок про наявність трудової еміграції серед французенок – жінки приїздили на роботу на певний час і не змінювали свого підданства.

Порівнявши кількість одержаних місць із чисельністю здобувачок іноземного походження, можна припустити, що не всі вони знаходили роботу взагалі та довготривалу, зокрема. Перевагою у працевлаштуванні користувалися російські гувернантки, учительки та бонни, які мали широкую спеціалізацію.

Скільки разів зверталися до ХТВУВ за допомогою у працевлаштуванні його члени? Батьки наймали для дитини бонну чи гувернантку на тривалий час, допоки не виросте або не вивчиться. До Товариства продовжували звертатися за допомогою у пошуках роботи та лікуванням, за дешевим житлом і грошовою підтримкою. Спроба надати учителькам другу спеціальність – швачки, секретаря, друкарки, креслярки та навчити переплітати книги закінчилася невдачею. За першої можливості влаштуватися за фахом, учительки поспішали обійняти посаду, тому що їхня робота оплачувалася краще.

Фінансова діяльність ХТВУВ була спрямована на досягнення економічної незалежності. В 1898 р. Товариство придбало садибне місце з двома одноповерховими будинками. Ця подія відбулася завдяки значним внескам на користь Товариства відомого харківського благодійника, бельгійського підприємця, М.Х. Гельферіх; також для цього було взято позику в земельному банку [6, с. 6]. Обидва будинки давали 1200 руб. прибутку на рік. В одному з них розмістилося ХТВУВ [7, с. 6], а другий здали в оренду, на кошти від якої повертали кредит. Наступні благодійні внески надали можливість розпочати будівництво спеціального приміщення для гуртожитку та контори товариства. Було побудовано цегляний двоповерховий будинок на 14 кімнат, куди перемістилися всі заклади ХТВУВ у серпні 1900 р. [7, с. 7]. Були збудовані 2 кухні, велику їдальню, проведено водогін у всі будівлі [5, с. 5]. При ХТВУВ були відкриті вечірні курси французької мови, бухгалтерії й архітектурного креслення [4, с. 6]. Крім згаданої щорічної оренди Товариство мало 4000 руб. запасного капіталу у відсоткових паперах. До випадкових надходжень відносилися благодійні внески.

При ХТВУВ було засновано Будинок праці для професійної підготовки освічених жінок [6, с. 9], були організовані курси технічного креслення, бухгалтерського обліку [6, с. 10]. Будинок праці був забезпечений усіма необхідними приладами для навчання з крою та шиття, ремонту одягу, виготовлення штучних квітів, малювання, друкарських курсів [6, с. 14]. Раціонально проведена фінансова політика допомогла звільнитися від будь-яких грошових зобов'язань і набути фінансової самостійності.

Товариство надавало грошову допомогу своїм дійсним членам. Це були періодичні виплати – щомісячні, а також одноразові, які можна було не повертати. Багатьом кредиторам надавалася відстрочка платежів за їх боргами. Часто позики надавалися, і за неможливістю їх сплатити борг просто списували. Про багатьох дійсних членів, що були кредиторами, не було ніяких відомостей. Надавалася грошова допомога членам ХТВУВ похилого віку [8, с. 6], а також допомога для придбання речей, на обіди [2, с. 7].

Забезпечення житлом було одним із важливих напрямів діяльності ХТВУВ. Деякі з дійсних членів користувалися житлом безкоштовно. У відповідності до § 10 Статуту Товариства дійсні члени могли користуватися помешканням у гуртожитку не більше тримісячного терміну. В гуртожитку тривалий час мешкали дві категорії учителів: хворі, які проходили курс лікування й ті, хто тривалий час не знаходили роботу. Так, у 1895 р. тут цілий рік перебували російська бонна та хвора сільська учителька [2, с. 12]. Члени Товариства сплачували за помешкання 15 коп. за добу, або 1 крб. за тиждень, 15 коп. становила вартість обіду з двох страв і 5 коп. за сніданок.

Надання медичної допомоги здійснювалося відомими лікарями. Спеціаліст із внутрішніх і хірургічних хвороб лікар А.Н. Нікітський безкоштовно надавав допомогу в себе вдома (вул. Кацарська, 23), а також у гуртожитку. Працювала при Товаристві й щорічно надавала звіт про стан здоров'я пацієнтів лікар-гінеколог Є.С. Дрентельн, власник жіночої лікарні. Становище утримування хворих суттєво покращилося після придбання Товариством окремого приміщення. В 1900 р. для хворих у приміщенні гуртожитку було влаштовано невеликий стаціонар.

Члени ХТВУВ до одужання залишалися при гуртожитку, не відчуваючи тих труднощів, що супроводжували пацієнтів відділення для чорноробів Харківської Олександрівської міської лікарні [5, с. 9]. Товариство співпрацювало з професором Л.Л. Гіршманом. [2, с.14], організовувало консультації у відомих харківських спеціалістів І.М. Оболенського, професора, доктора Рейнгардта, Г.А. Давидовича (приватна клініка на вул. Благовіщенській), І.К. Зарубіна.

Оскільки членами товариства були небагаті жінки, їм пропонувалися оволодіти життєво необхідними навичками [2, с.13]. Одним із таких була швацька справа, яка почала викладатися для членів ХТВУВ з 1895 р. Керівництво навчанням здійснювала учителька Трубачова, дійсний член Товариства. Для занять придбали швейну машину, манекен, тканини. Майстерня під керівництвом майстрині виконувала приватні замовлення [5, с. 8]. У 1899–1900 роках швацьку справу викладала А.К. Крамер [7, с. 17].

Науково-методична діяльність ХТВУВ полягала в організації вивчення навчальних дисциплін, необхідних у роботі. На першому місці знаходилася французька мова. Від гувернанток російського походження вимагалася обов'язкове знання цієї мови, позаяк більшість клієнтів залишалися незадоволеними якраз із причини незнання гувернантками і вчительками іноземної мови [5, с. 8]. Для удосконалення практичних навичок володіння мовою проводилися спеціальні заняття.

Предмет	Періодичність занять	Вартість занять
Французька мова (пані Демоліс)	2 години/3 рази на тиждень	2 руб. 50 коп. за місяць
Французька мова (розмовна) (пан Г. Фолио)	2 години/2 рази на тиждень	3 руб. за місяць
Швацька справа	2 години/3 рази на тиждень	2 руб. за місяць

Слухачок готували викладачі Демоліс (теорія і практика) та Фолио – виключно практика (розмовна мова) [2, с. 9]. З дозволу попечителя Харківського учбового округу ХТВУВ відкрило у приміщенні 1-ї жіночої гімназії для своїх членів вечірні курси французької мови, бухгалтерії та креслення [4, с. 6].

Професори Харківського університету в межах співпраці з ХТВУВ влаштували публічні жіночі курси. З 1893 р. відбувалися публічні читання та бесіди з наукових предметів (з різних навчальних дисциплін). Комісія з організації читань складалася з професорів М.Ф. Сумцова, В.П. Бузескула, І.М. Собестіанського та членів Товариства А.А. Бекетова, М.Н. Салтикова та Н.Ф. Хуцієва. Читання були платними [2, с. 15], кількість безоплатних слухачок була обмежена.

Бібліотека ХТВУВ формувалася за рахунок пожертв і складалася з книг і періодичних педагогічних видань російською, німецькою та французькою мовами.

У залі Дворянського зібрання було влаштовано танцювальний ранок для молоді, збір від якого – 603 руб. – пішов на користь ХТВУВ. В оперному театрі комерційного клубу також проведено благодійний оперний спектакль і танцювальний вечір на користь Товариства – збір становив 604 руб. 30 коп. [2, с. 16].

Таким чином, Харківське товариство взаємодопомоги учительок і виховательок було юридичною одиницею, що виконувало цілий комплекс завдань: фінансових, господарських, навчально-методичних, організаційних, мало свій бюджет, що складався з різних надходжень, витрати з якого спрямовувалися на організацію працевлаштування та соціального захисту професійних домашніх учительок, гувернанток і бонн.

Наявна джерельна база та суспільний інтерес до використання досвіду існування подібних форм професійної організації обумовлюють потребу в подальшому більш детальному вивченні діяльності цього Товариства.

Джерела та література

1. *Багалей Д.И.* История города Харькова за 250 лет его существования. 1655-1905/ Д.И. Багалей, Д.П. Миллер. –Х., 1912. – Т. 2. – 973 с.
2. V Годовой отчет Харьковского общества взаимного вспоможения учительниц и воспитательниц за 1895 год. – Х. : Типография М. Зильберберг, 1896. – 38 с.
3. VII Годовой отчет Харьковского общества взаимного вспоможения учительниц и воспитательниц за 1897 год. – Х. : Типография Иванченка, 1898. – 38 с.
4. IX Годовой отчет Харьковского общества взаимного вспоможения учительниц и воспитательниц за 1899 год. – Х. : Паровая типография и литография М. Зильберберг, 1900. – 30 с.
5. X Годовой отчет Харьковского общества взаимного вспоможения учительниц и воспитательниц за 1900 год. – Х. : Типо-Литография М. Зильберберг, 1901. – 30 с.
6. XI Годовой отчет Харьковского общества взаимного вспоможения учительниц и воспитательниц за 1901 год. – Х. : Типо-Литография М. Зильберберг и С-вья, 1902. – 32 с.

7. XII Годовой отчет Харьковского общества взаимного вспоможения учительниц и воспитательниц за 1902 год. – Х. : Типо-Литография М. Зильберберг и С-вья, 1903. – 32 с.
8. XIII Годовой отчет Харьковского общества взаимного вспоможения учительниц и воспитательниц за 1903 год. – Х. : Типо-Литография М. Зильберберг и С-вья, 1904. – 32 с.
9. XIV Годовой отчет Харьковского общества взаимного вспоможения учительниц и воспитательниц за 1904 год. – Х. : Типо и литография Н.В. Петрова, 1906. – 32 с.
10. XV Годовой отчет Харьковского общества взаимного вспоможения учительниц и воспитательниц за 1905 год. – Х. : Типо-Литография Н.В. Петрова, 1907. – 26 с.
11. XVII Годовой отчет Харьковского общества взаимного вспоможения учительниц и воспитательниц за 1907 год. – Х. : Типография журнала «Мирный труд», 1908. – 30 с.
12. XVIII Годовой отчет Харьковского общества взаимного вспоможения учительниц и воспитательниц за 1908 год. – Х. : Типография Мирный труд, 1904. – 22 с.
13. XXII и XXIII Годовые отчеты Харьковского общества взаимного вспоможения учительниц и воспитательниц за 1912 и 1913 гг. – Х. : Типография Мирный труд, 1904. – 22 с.
14. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897, XLVI. Харьковская губерния. – Спб. : Издание Центрального статистического комитета министерства внутренних дел, 1904. – 298 с.
15. Харьковский календарь на 1892 г. В двух книгах. Издание Харьковского губернского статистического комитета. – Х. : Тип. Губернского управления, 1892. – 196 с.
16. Харьковский народный календарь на 1899 г. И. Водолажского. – Х. : Тип. Печатное дело, 1898. – 272 с.

Яковенко Г.Г. Діяльність Харківського товариства взаємодопомоги учительок і виховательок (1895–1913)

У статті висвітлено основні напрями діяльності регіональної професійної спілки домашніх учителів (гувернанток, бонн, виховательок). Проаналізовано динаміку розвитку цієї педагогічної організації. Узагальнено досвід щодо надання соціальної та навчально-методичної допомоги членам товариства, а також сприяння у працевлаштуванні.

Ключові слова: Харківське товариство взаємодопомоги учительок і виховательок, домашні учителі, гувернантки.

Яковенко Г.Г. Деятельность Харьковского товарищества вспомоществования учительниц и воспитательниц (1895–1913)

В статье раскрыты основные направления деятельности регионального профессионального союза домашних учителей (гувернанток, бонн, воспитательниц). Показана динамика развития этой педагогической организации. Обобщен опыт по оказанию социальной и учебно-методической помощи членам общества, а также в содействии их трудоустройству.

Ключевые слова: Харьковское общество вспомоществования учительниц и воспитательниц, домашние учителя, гувернантки.

Yakovenko G.G. Activity of Kharkiv Teachers and Governesses Union (1895–1913)

Main activity tendencies of regional professional association, established for giving assistance to home teachers (governesses, nursery governesses) are disclosed in the article. Trends of this pedagogical organization development are shown. The experience of giving social, educational and methodical assistance and help in employment for members of the society is generalized.

Key words: Kharkiv Teachers and Governesses Union, governess, nurse governess, employment.

[надійшло до редакції: 02.10.2012 р.]